

Research Paper

1942 च्या स्वातंत्र्य संग्राम आंदोलनात आष्टीचे योगदान

प्रा. डॉ. सौ. निलीमा राऊत (कोहळे)

डॉ. पंजाबराव देशमुख कला वाणिज्य
महाविद्यालय, नागपूर

प्रस्तावना :-

आष्टी हे गांव म्हणजे एक इतिहास ग्रंथ आहे. कोणतेही पान उघडून वाचलं तर आपल्या पायाखालची माती, ती पूर्वजांच्या मेहनतीची आहे. हे क्षणाघात लक्षात येते. त्यागाने आणि बलिदानाने पावन झालेली ही भूमी जणू आपल्याला तिचे ऋण फेडण्यासाठी खुणावत आहे असा आभास होतो. आष्टी हे गांव वर्धा जिल्हयातील अलीकडेच तहसीलचा दर्जा प्राप्त झालेले शहर आणि खेडे, यामध्ये एक लहानसे निसर्गरम्य ठिकाण.

आष्टी देशाच्या नकाशावर झळकले ते 1942 च्या स्वातंत्र्य संग्राम आंदोलनाकाळात देशातच काय तर इंग्लंडच्या 'बर्मिंघॅम' पॅलेसमध्ये आष्टीच्या नावाचा डंका वाजला.

8 ऑगस्ट 1942 ला राष्ट्रपिता महात्मा गांधींनी मुंबईच्या गवालीया टॅक (ऑगस्ट कांती) मैदानावरून इंग्रजांना 'चले जाव' चा नारा दिला. 'चलेजाव' ठराव काँग्रेस कार्यकारीणीने एकमताने पास केला. महात्मा गांधींनी गवालिया टॅक मैदानावर आपल्या भाषणांत शेवटी 'अग्रंजो भारत छोडो' असे आवाहन करून, करा किंवा मरा हा छोटा मंत्र जनतेला दिला. जनतेने "करा किंवा मरा" याचा अर्थ करेगे या मरेंगे असा करून इंग्रजी सत्तेला प्रचंड आव्हान दिले.

या घटनेचे पडसाद संपूर्ण हिंदुस्थानात उमटले. या सभेसाठी आष्टी येथून गोपाळराव वाघ आणि लक्ष्मण मोकदम जातीने उपस्थित होते.

8 ऑगस्टच्या रात्रीच देशातील महात्मा गांधी, सरदार पटेल, पंडील नेहरूसह, इतर प्रमुख नेत्यांना अटक करण्यात आली. तरीपण सभेला आलेल्या जनतेने आपआपल्या गावी जावून महात्मा गांधींच्या म्हणण्यानुसार आपण आपले पुढारी होऊन हा शेवटचा लढा जोरदारपणे सुरू करण्याचे मनाशी ठरवून प्रचंड प्रमाणात आंदोलनास सुरुवात केली.2

भारतात आष्टी, चिमूर व यावलीचे चले जाव आंदोलन आणि या स्वातंत्र्य संग्रामातील हत्याकांडाची प्रकरणे गाजल्यामुळे येथील लोकांच्या योगदानाला फार महत्व आहे.

9 ऑगस्ट 1942! कांतीची ठिणगी पडली.----- स्वातंत्र्य भावनेने देश भारावून गेला! स्वातंत्र्यासाठी परकीय सत्तेशी अखेरची झूज घ्यायला देश त्वेषाने आवेशाने बेभान होवून उठला! कोटयावधी भारतीयांच्या मुखातून चले जाव गर्जना दुमदुमली!3

गांधीजींच्या भारत छोडो ना-याने आष्टी या परीसरातील गोपाळराव वाघ, मोतीराम होले, वामन देशमुख, पांडुरंग सव्वालखे, डॉ. तुळशीराम पाचघरे, लक्ष्मणराव वाघ, मल्लिकार्जुन आप्पा, नामदेव कासुलकर, डॉ. गोविंदराव मालपे, व्यंकटराव ठाकरे, कृष्णराव अग्रस्ती, नथ्योबा नागपूर, साहेबराव मुंदाने, रंगराव पाटील, पंजाब मानकर, मोतीराम लोखंडे, हे 18-20 वर्षांचे तरुण पेटून उठले.4

राष्ट्रसंत तुकडोजीचे आष्टीत आगमन -

9 ऑगस्टला तुकडोजी आष्टीला आले. तिथे त्यांनी भजनाचा कार्यक्रम घेतला. व गावक-यांमध्ये चैतन्याचे वातावरण निर्माण केले.5 महाराजांनी त्यांच्या खंजरीच्या तालावर "पत्थर सारे बाम्ब बनेगें", झाड झंडुल्ले शस्त्र बनेगें भक्त बनेंगी सेना" 'अहो पळता कुठे, आता, घराशी आग ही आली?' आणि शेवटी आवाहन केले की, 'दास तुकडया सांगतो, रहावे कसे जाते तुला मरण बरे

भूमीवरी, परि दास्य न हो माणसा।" सारा भारत आज पेटून उठला आहे. तुम्हीही आता हर हर बोला ना अशी ललकारी देत उठा" असे भजन गाऊन किन्हाळा, खंबीत, अंतोरा, नरसापूर, वाघोली, परसोडा, वडाळा, लहान आर्वी येथील युवकांमध्ये जनजागृती केली.6

या महाराजांच्या भजनाने त्यांच्या अंगात शौर्य संचारले आणि अवघ्या सातच दिवसात दगडाधोड्यांनी बॉब गोळ्याचे रूप धारण केले.

मोतीराम होलेचे आष्टीत आगमन :-

14 ऑगस्टला मोतीराम होले कार्यक्रम पत्रक घेवून आष्टीत आले. त्यांना कांतीची प्रेरणा वर्ध्याच्या वाणिज्य महाविद्यालयांत शिकत असतांना मिळाली होती.

मोतीराम होले आष्टीला येतानाच त्यांनी गांधीजींच्या 'करेंगे या मरेंगे' या संदेशाची बुलेटिन आणली होती. मोतीराम होले यांनी आणलेल्या पत्रकावर एक गुप्त चर्चा होवून हया पत्रकांच्या सायकलोस्टाईल मशिनद्वारे अनेक प्रती काढून त्या आष्टी गावांत घरोघर वाटल्या तसेच आष्टी परीसरातील सुमारे पाच पंचवीस गावी ती पत्रक रवाना केली. त्याचबरोबर तोंडी निरोप पाठविला, "कांती के लिये सज्ज रहो।"7

खडकी गावातील सभा व ब्रिटीश दफ्तरांची जाळपोळ :-

आष्टी परीसरातील खडकी, सिरसोली, वडाळा, अशा अनेक जवळपासच्या गावांत गांधींच्या "करो अथवा मरो" किंवा "भारत छोडो" हा संदेश पोहोचला होता. त्या संदेशाचा परिणाम आरती मंडळाच्या कार्यकर्त्यांवर व तरुणांवर झाला होता. थोर देशभक्त नत्थोबाजी नागपूर यांनी प्रत्यक्ष कामाला लागण्यासाठी गावक-यांचे दोन गटात विभाजन केले. नत्थोबाजी नागपूर यांच्या नेतृत्वात कार्यकर्त्यांनी खडकी, टेकोडा, गोदरी, भारसवाडा येथील पटवा-यांचे दफ्तर जाळले. नारायणराव मुंदाने यांच्या नेतृत्वात किन्हाळा, अंभोरा, खंबीत येथील पाटलांच्या वाडयासमोर भारत माता की जय घोशणा देवून पाटील पटवा-यांचे दफ्तर तरुण कार्यकर्त्यांनी जाळले.8

14 ऑगस्टला खडकीमध्ये गुप्त सभा झाली. या सभेला सिरसोलीचे गुलाबराव वाघ हजर होते. नागपूर मुंदानेने 16 ऑगस्टला आष्टी पोलीस स्टेशनवर सत्याग्रह करण्याचे ठरले आहे असे सागतांच आम्हीही येतो, असे गुलाबरावांनी उत्तर दिले.9

वडाळा येथील रामभाऊ लोहेचे कार्य :-

आष्टीच्या उत्तरेस असलेले वडाळा स्वातंत्र्य चळवळीत सुरुवातीपासूनच आघाडीवर होते. रामभाऊ हे राष्ट्राची सेवा निस्वार्थपणे करीत असल्यामुळे व त्यांच्यातील विशुद्ध प्रेमामुळे त्यांच्याभोवती नेहमीच वडाळयातील काही युवक असायचे.

रामभाऊनी व त्यांच्या सहका-यांनी वडाळ्यातील तसेच शिराळ्या येथील पोलीस पाटलांकडे जावून ब्रिटीश सरकारचा निशेध असो अशा घोशणा देवून पाटलांच्या दप्तरांचे वरचे पान फाडले. 14 तारखेला हा कार्यक्रम पार पाडल्यानंतर 15 तारखेला रामभाऊकडे पुन्हा बैठक होऊन पहाटेच सात वाजता आष्टीकडे जाण्याचे ठरले. 10

स्वातंत्र्य सैनिक आष्टी पोलीस स्टेशनकडे -

16 ऑगस्टला नागपंचमीच्या दिवशी वडाळ्यातील लोक सकाळी शिंदोरी घेवून 100-150 लोक गावातून राष्ट्रीय गीते गात आष्टीच्या दिशेने येत होती.

सकाळचे 9 वाजता ही मिरवणुक आष्टीच्या लेंडी नदीवर पोहचली. त्यांचे सगळे लक्ष पोलीस स्टेशनवरच होते. नदीवर वडाळ्याचे लोक आले हे सांगताच पांडुरंगजी सव्वालाखे मोतीराम होले, डॉ. गोविंदराव मालपे असे दहा-बारा आष्टीतले कार्यकर्ते लेंडी नदीवर गेले. समोरून वडाळा येथील कार्यकर्त्यांनी 'भारत माता की जय' असा नारा दिला. पाहता पाहता गांधी चौकात 100-200 लोक जमा झाले. 11

गांधी चौकात पांडुरंगजी सव्वालाखे, मोतीरामजी होले व रामभाऊजी लोहे यांची आवेशपूर्ण भाषणे झाल्यावर यांच्या नेतृत्वाखाली 400 स्वातंत्र्य सैनिक तिरंगी झेंडा घेवून व राष्ट्रीय घोषणा देत आष्टी पोलीस स्टेशनकडे निघाले. गावकरी स्वातंत्र्य सैनिकांना जयजयकाराने निरोप देत होते. सकाळी दहाच्या सुमारास हा लोकसमूह निशस्त्रपणे पोलीस ठाण्यावर जावून पोहचला व दरोग्याला विनवणी करू लागता "हम को तिरंगा झेंडा लगाने द्योव!" आणि पोलीस रेकॉर्डचे पान फाडून ब्रिटीश सरकारचा निषेध करायचा आहे. पण ही अहिंसेची भाषा त्यांना कळली नाही. सर्व प्रयत्न व्यर्थ ठरले. काम हातघाईवर येवून ठेपले. सगळीकडे पकडे, जलाव असा कल्लोळ सुरू होता. 12

पोलीसांच्या बंदुका सज्ज होत्या. गोळीबाराचा आदेश मिळताच समद व विनायक यांनी गोळीबाराला सुरुवात केली. कॉन्स्टेबल समदच्या बंदुकीतून निघालेल्या पहिल्याच गोळीने डॉ. गोविंद मालपेचा बळी घेतला. 13

डॉ. मालपेना टिपल्यानंतर समद पोलिसाने आपला निशाना साधला वडाळ्याच्या रामभाऊ लोहेवर! पण आपल्या सरदाराचा प्राण वाचविण्यासाठी रामभाऊचा जिगरी 'पंजी गोंड' चित्यासारखा धावला आणि बंदुकीची गोळी आपल्या छातीवर घेतली. पंजी गोंड जमीनीवर कोसळला! सरदाराचा जीव वाचविला. यातच त्याला आपल्या बलिदानाची सार्थकता वाटली. हसत हसत वीरमरण पत्करणारा हा 'गोंडाचा पंजी' अनाडी माणूस होता. कोणालाही ईर्ष्या वाटावी इतकं या मातीचं सत्व शूरवीर, धीरगंभीर असाव! याचा स्वाभिमान वाटतो. 14

आष्टीच्या या उठावात तिसरा आणि चौथा शहीद वडाळ्याचाच होता. 'केशव ढोंगे आणि उदेभान कुबडे ही त्या वीरांची नावे. यांनीही आपला सरदार मरू नये म्हणून आपल्या प्राणाची आहुती दिली. मोर्चातून वडाळ्याचा उदेभान कुबडे 'भारत माता की जय' म्हणत होता. पोलीसांनी नेम धरून उदेभानवर गोळी झाडली. ती त्याच्या छातीत घुसली व उदेभान धरतीवर कोसळला. हा रक्तामासाचा खेळ पाहून गोळीबाराने आपल्या वडाळ्यातील वीर कोसळलेले दिसताच रामभाऊ टाहो फोडून म्हणाले, " अरे त्यांना कशाला मारता! त्यांना मी आणलं, मला मारा - मारा मला!" रामभाऊ पुढे झोपावले. समद नावाच्या पोलिसाने रामभाऊचा पुन्हा वेध घेतला आणि रामभाऊ लोहे खाली कोसळले. रामभाऊ लोहे खाली पडल्याचे दिसताच रामकृष्णा जोमदे त्यांच्या मदतीला गेले. पण त्याच वेळेस समदने रामकृष्णाजी जोमदे यांच्यावर गोळी झाडली, पण अचानक एक इंच मान खाली वाकल्यामुळे जोमदे यांना गोळी लागली नाही. जीव जात नाही म्हणून "अरे एक गोयी आखीन घाला म्हणावं त्याहिले!" असा सोबत्यांना म्हणणारा हा रामभाऊ स्वातंत्र्य चळवळीचा खरा योद्धा होता. समद पोलिस वडाळ्याला

जेव्हा जायचा तेव्हा रामभाऊकडेच जेवायचा, पण खाल्ल्या अन्नाला न जागणारा समद म्हणजे ख-या अर्थाने चावा घेणारा विषारी नाग होता. 15 समदला लोकांनी नंतर ठेचून मारले

रक्तरंजित क्रांतीचा हा वैभवशाली इतिहास येथेच संपत नाही. मुसलमान असलेला लंगडा रशीद खॉ आपला खरा धर्म विसरला नाही. आपल्या छातीचा कोट करून तो या रणांगणावर शहीद झाला. कॉन्स्टेबल विनायकच्या बंदुकीच्या गोळीला त्याने आपल्या देहात जागा दिली. कौर्याला शौर्याने प्रतिउत्तर देणारा हा गावचा पहिला मुस्लिम बंदा होता. 16 पाच मानवी देह रक्ताच्या थारोळ्यात पडलेले पाहून लोकांची पळापळ सुरू झाली. रिंगलीडर मोतिराम होले व पांडुरंग सव्वालाखे यांना पोलिसानी पकडून कारागृहात बंदीस्त केले. येथे आष्टीच्या तिरंगा क्रांतिचे पहिले भयान नाटय काही काळपुरते थांबले. लोकसमूह विखुरला आणि क्रांतिस्थळावर स्मशानभूमिसारखी शांतता पसरली. जखमी तेवढे पाणी-पाणी करीत विव्ळत होते. वडाळ्याचे शुरवीर केशव ढोंगे, उदेभान कुबडे, आणि पंजी गोड हे तेथेच तळमळत होते. रक्त फार गेल्यामुळे त्यांची प्रकृती चिंताजनक होत होती. परंतू पोलीस त्यांना पाणी पाजू घायला बाहेर काढू घायला तयार नव्हते. पोलीसांनी समोरचे फाटक बंद केले होते.

वडाळ्याचा रामकृष्ण जोमदे खडकी आणि सिरसोलीच्या लोकांची वाट पाहत होते. रामकृष्णा जोमदेचे कपडे रक्ताने माखलेले होते. अशाच अवस्थेत ते घोडीवर बसून खडकीकडे निघाले. 17

खडकी व सिरसोलीचे सत्याग्रही आष्टीकडे रवाना -

सिरसोलीचे सत्याग्रही गुलाबराव वाघांच्या नेतृत्वाखाली निघाले. त्यांच्यासोबत विशू वाघ, मारोतरराव सिताराम शहाणे आणखी कितीतरी नवयुवक क्रांतिविरे होते. मिरवणूक खडकीत येताच नथोबाजी नागपूरेच्या नेतृत्वाखाली सत्याग्रही मोर्चात सामील झाले. येथील पुरुषाबरोबरच अहिल्याबाई नागपूरे, कासाबाई लोहारीन, विठाबाई शिंदे, कौसल्याबाई, शेवंताबाई, आणखी 100-125 माणसे खडकीच्या मोर्चात सामील झाली. 18

सत्याग्रही भगोती नदीवर पोहचले. इतक्यात समोरून रामकृष्णा जोमदे घोड्यावरून येताना दिसला, रामकृष्णाने सत्याग्रहीना पाहून त्वेषाने म्हणाला, "अरे तुमचे बाप तिथे मरुण पडलेले आहेत आणि तुम्ही अजून इथचे?" रामकृष्ण जोमदेने सांगितलेल्या हकीकतीने काही लोकांच्या मनात भीती निर्माण झाल्याने काही लोक माघारी परतण्याची भाषा बोलू लागले. तेव्हा मोर्चातील कासाबाई पुढे आली व रस्त्यात आडवी होवून भिऱ्या लोकांपुढे विजेसारखी कडाडली. 'ज्याहीलें घरी जायचं अशीन त्यानं खुशाल जाव, पण जाण्याआधी आपला ड्रेस उतरवून ठेवा न आमचे ड्रेस चढवा, हातात बांगड्या भरा!' आलाच कशाला? तुमच्यापेक्षा आम्ही ब-या!' कासाबाईच्या हया वाक्याने लोकांच्या मनातील भीती नष्ट होवून स्वातंत्र्य भावना पुन्हा जागृत झाल्या. लोकसमूहात चैतन्य निर्माण झाले. 19 सोबतीला असलेल्या गुलाबराव वाघासारखा जिगरबाज खंदाने डरकाळी फोडली "आता थे जसे मेले तसे आपण मरुं पण सत्याग्रह पूर्ण करु बोला भारत माता की जय!" आणि गुलाबराव वाघाचा हा दुसरा जत्था अडथळ्यांवर मात करून दणदण पोलीस ठाण्यावर पोहोचला आष्टीची घटना आजूबाजूच्या परिसरात पोहचताच देलवाडी, जोलवाडी, खंबीत, अंतोरा, भारसवाडा, किन्हाळा, येनाडा, शिरी या गावातील सत्याग्रही आष्टीत येवून पोहोचले आणि दुस-या भीषण नाटयाची सुरवात झाली.

या भीषण नाटयाची सुरवात होण्याआधी कुणीतरी गुलाबराव वाघाला क्रांतिस्थळावर बंदुका घेवून जाण्याचा सल्ला दिला. पण.... "नाही आम्ही सत्याग्रहासाठी आलो आहोत. पोलिसांना मारायसाठी नव्हे!" पोलिस ठाण्यावर पोहोचताच गुलाबराव वाघाने जखमीना पाणी पाजू घ्यावे अशी दरोग्याला विनवणी केली. परंतु "उनको हम कुत्ते का मूत पिलायेंगे! तुम अंदर नही आ सकते!" मिश्रा दरोग्याचे हे वाक्य तोंडाबाहेर पडताच "पत्थर सारे बॉब बनैंगे"

ही ओळ गर्दीतून कोणीतरी आवळली आणि पोलिसांवर दगडांचा मारा सुरू झाला. गर्दीच्या रेट्याने फाटक तुटले! लोक बेभान होवून पोलिसांवर तुटून पडले. गोळीबार पुन्हा सुरू झाला. एक गोळी अहिल्याबाईच्या दंडात शिरली. ती जखमी झाली तरी ती लोकांना देशासाठी मरण्याची वेळ पुन्हा येत नाही अशी सांगत हिंमत देत होती.20 दुसरी खंबीतच्या वासुदेव सोनाराचा कंठ चिरून बाहेर पडली. धोतरात पाय अडकल्याने गुलाबराव वाघ मात्र बचावले!

पाश्र्वी शक्ती जितकी कुर तितकीच भ्याड असते हे खरं आहे. ज्यांना शब्दाची भाषा कळत नव्हती, त्यांना दगडांची भाषा कळू लागली. पोलिस सैरावैरा पळू लागले. पोलिस पळताच लोकांनी पांडुरंग सव्वालाखे व मोतिराम होले यांची पोलिस कोठडीतून सुटका केली.21 एकट्या दरोगा मिश्राची बंदूक तेवढी गरजत होती. "खबरदार! फूंक दुंगा" तो नुसताच धाक दाखवत होता. गोळ्याही संपत आल्या होत्या. तेवढ्यांत एकदम बहिरी ससाण्यांन झडप घालावी, तसा खडकीचा विना मायबापाचा सोळा वर्षांचा पोरगा 'हरिलाल' दरोग्याची बंदूक हिसकवण्यासाठी झडपला. त्याला वाटलं दरोग्याची बंदूक हिसकावली की खेल खतम्! बाकीच्यांचा प्राण वाचेल, या धुंदीत तो तिरासारखा दरोग्यावर झेपावला आणि पाहता पाहता खेल खतम् झाला! पण, दरोग्याचा नव्हे, अहिसेचा! सोळा वर्षांच्या हरिलालचा! हरिलालच्या टोपीवर करंगे या मरंगे असे लिहीलेले होते. त्यांने ते सार्थ केले.22

हरिलालला मारणा-याला क्षमा करायची नाही, त्याला जिवंत ठेवायचा नाही असे म्हणत लोकांनी काठया, गोटे, लाथा, फाटया मारून मिश्राचा चेंदामेंदा झाला. जमाव संतप्त झालेला आहे ते लक्षात येताच पांडुरंग सव्वालाखे व मोतीलाल होले यांनी पोलिसांच्या स्त्रियांना सुरक्षित स्थळी नेवून ठेवले.23

मग सारा जमाव विजयी घोषणा देत पोलिसठाण्यावर तिरंगा फडकाविला. त्यानंतर सरकारी शाळा, रेस्ट हाउस, रेव्हेंयू ऑफीस, पोस्ट ऑफीस, सरकारी कचे-यातील रेकॉर्ड जाळणे चालू होते. पोस्ट ऑफीसमधील रेकॉर्ड वामनराव देशमुखांच्या नेतृत्वाखालील जमावाने जाळला.24

आष्टीत लष्कराचे आगमन:-

आष्टीत घडलेला प्रसंग फार अल्पवेळात देशभर पसरला. आष्टीवर संकट येणार याची कल्पना सत्याग्रहींना होती. ठरल्याप्रमाणे 17 तारखेला काही नेते भूमिगत झाले व लोकांनी गांव सोडले.25 याच दिवशी लष्कर गावात घुसले. ब्रिटीश अधिका-यांनी तिस-या दिवशी कारवाईला सुरुवात केली. 12 वर्षांपासून तर 70 वर्षांपर्यंतच्या दिसेल त्याला दंडुक्याने ठोकत, बुटाच्या ठोकरी मारीत गुन्हेगारांचा शोध सुरू झाला. या मरामारीत कित्येकांची डोकं फुटली, हात मोडले, पाय तुटले, सुमारे महिनाभर अत्याचार सत्र सुरू होते. या महिनाभरात पोलिसांनी 175 लोकांवर आरोप पत्र तयार करून त्यांना अटक केली.

आष्टी गावांवर 52 हजार सामुहीक दंड बसविण्यांत आला.26

आष्टीनंतर हे मिलीटरी दल खडकी, सिरसोली, वडाळा, नरसापूर, खंबीत, अंतोरा या गावी गेले. गावातील देशद्रोह्यांच्या मदतीने त्यांनी सत्याग्रहींना अटक केली. या गावातील लोकांना मिलटरीचा फार मोठा त्रास सहन करावा लागला. शेकडो कुटुंबांची वाताहत झाली. लोकांवर चांगलाच अत्याचार केला.27

10 सत्याग्रहींना फाशी तर 54 सत्याग्रहींना जन्मठेपेची शिक्षा सुनावण्यांत आली. 16 लोकांना निरनिराळ्या मुदतीच्या शिक्षा झाल्या. 32 लोकांना निर्दोष सोडण्यांत आले.28

सत्याग्रहींना फाशीची शिक्षा होताच सर्व ठिकाणी निषेध केला गेला. 7 फेब्रुवारी 1943 रोजी फाशी निवारण समितीची स्थापना करण्यांत आली. अनूसयाबाई समितीच्या अध्यक्ष झाल्या. फाशी निवारण समितीच्या प्रयत्नाने पूढे 15 एप्रिल 1944 रोजी नागपूर हायकोर्टात न्या. गिल यांच्या निवाडयानुसार पांडुरंग कलार, कलेखान, विलायतखान, माधो श्रावण देशमुख, गुलाबराव वाघ यांची फाशी रद्द करून त्यांना जन्मठेपेची शिक्षा देण्यांत आली.29 जनतेच्या

दडपणामूळे 29 जानेवारी 1945 रोजी ना. गव्हर्नरांनी आष्टीच्या वामन बळराम तेली, नथु जयराम माळी, बकाराम रामजी तेली, रघुनाथ पांडुरंग कलाल यांची फाशी रद्द करून त्यांना जन्मठेपेची शिक्षा दिली.30

आष्टीच्या 16 ऑगस्ट 1942 च्या कांतीचा शेवट उकंडयाभोयी शिवाय पूर्ण होत नाही. फाशी निवारण समितीच्या अथक परिश्रमाने उकंडयाची फाशी रद्द झाली 31

7 ऑक्टोबर 1942 ला सुरू झालेल्या खटल्याचा शेवट 16 ऑगस्ट 1945 रोजी म्हणजे कांतीदिनांतर तीन वर्षांनी झाला. या दरम्यान फाशी निवारण समितीने धीर गंभीर वृत्तीने केलेला प्रयत्न फलदायी ठरला.

अॅड. गंगाधर घाटे यांनी कायदयाच्या बिकट संकटातून वाट काढीत फाशी झालेल्या सात चिरंजीवांचे गळफास सातत्याने चुकविले. अॅड. केदार यांनी बौद्धिक युद्धाचे सुत्र सांभाळले तर डॉ. खरे व अनुसयाबाई काळे यांनी फाशीचे निवारण करून लढाई जिंकली!32

सारांश :-

देशाच्या स्वातंत्र्यासाठी वज्र निर्धार करून आम्ही, सत्य अहिंसेच्या अमोघ साधनांनी परकीय सत्तेशी झुंजलो. कूर इंग्रज सरकारने आमच्यावर बंदुकीच्या फेरी झाडल्या. तरी आम्ही आमच्या ध्येयापासून विचलीत न होता स्वातंत्र्य मिळविले. महात्मा गांधी, डॉ. राजेन्द्र प्रसाद, पंडीत नेहरू, लोकमान्य टिळक, सुभाषचंद्र बोस, विनोबा भावे, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांनी आष्टीची तिरंगा कांती शासन दरबारी अंकीत केली आहे. ही कांती म्हणजे हिंदुस्थानातील केवळ एक ऐतिहासीक घटना नाही, तर सामान्य माणसांनी आपल्या रक्ताचे प्रोक्षण करून त्यावर उभारलेले जिवंत राष्ट्रीय स्मारक आहे.

आष्टीची तिरंगा कांती एक ऐतिहासीक घटना आहे.जिच्या अंतरंगात अनेक कारुण्य दडलेले आहे. गावगाडयातील लोकजीवन, गावसंस्कृती, मतैक्य, एकता, शौर्य व देशभक्ती यांनी ओतपोत भरलेली आहे. ज्यांनी कांती घडवून आणली ते अहिंसेच्या मार्गावर होते. विनवणी, दया, क्षमा, याचना सर्व निष्कळ ठरल्याने नाईलाजास्तव हिंसाचारी प्रवृत्तीचा त्यांना नाश करावा लागला. आपल्याच भाऊबंधाचे रक्ताने माखलेले मृतदेह बघून येथील सत्याग्रही माणूस शत्रूवर तुटून पडला. शत्रूचा मुकाबला केला व शत्रूंना यमसदनी पाठविले. पण अशा अवस्थेतही त्यांनी शत्रूंच्या कुटुंबियांना सुरक्षा देवून माणुसकी व वीरवृत्तीचे दर्शन घडविले.

1942 च्या चलेजाव चळवळीत आष्टीची तेजस्विता एक ऐतिहासीक घटना आहे. जिच्या अंतरंगात अनेक कारुण्य दडलेले आहे.

संदर्भ ग्रंथ सुची व तळटिपा -

1. धर्माधिकारी चंद्रशेखर , वर्धा जिल्हयातील स्वातंत्र्य लढा पृ. 9-10
2. ऑ. कॉ. सु. म. समिती, 1992
3. जाखडे अरुण, भारताचा स्वातंत्र्यलढा, पृ. 63-64, अभिनुजा प्रकाशन, 1996
4. दिक्षीत डॉ. लिला, असा उगवला स्वातंत्रसुर्य, भाग-3, गांधी पर्व, पूजोहल प्रकाशन पुणे-2003
5. मंगळवेढेकर राजाभाऊ, अखेरची झुंज, पृ. 152, अरुण पारगावकर, 1992
6. कडवे प्रा. रघूनाथ, आष्टी स्वातंत्र्य संग्राम, पृ. 22 ते 24 संस्कार प्रकाशन, नागपूर-1986
7. मांडवकर डॉ. भाऊ, राष्ट्रसंत आणि स्वातंत्र्याची चळवळ, पृ. 63, संस्कार प्रकाशन, नागपूर.
8. कडवे प्रा. रघूनाथ, मानवतेचे पुजारी, तुकडोजी, पृ. 74, संस्कार प्रकाशन, नागपूर, 1994
9. कुळकर्णी राजाभाऊ, केळकर श्रीपाद, जळते दिवस पेटली माणसे, पृ. 143, 144, गोपाळ मोकाशिर, डिसेंबर, 1986

9. गुप्ता डॉ. रमेश, बंडखोर खेडयाची गोष्ट रामकृष्ण गंजीवाले, 1976, पृ. 36 ते 44
10. कित्ता पृ. 44 ते 48
11. ठाकरे प्रा. आर. एस., आश्टीचा क्रांतीदीन पृ. 16, 17, ऑगस्ट क्रांती समिती, 1992
12. बंडखोर खेडयाची गोष्ट, पृ. 97
13. अखेरची झुंज, पृ. 155
14. आश्टीचा क्रांतीदिन, पृ. 23 ते 29
15. खरडे राजू, 1942 च्या चलेजाव चळवळीत नागविदर्भाचे योगदान पृ. 127, अप्रकाशित प्रबंध 2002
16. आश्टीचा क्रांतीदीन, पृ. 62
17. खरडे राजू, पृ. 128
18. पाठक डॉ. दमयंती, विदर्भातील महिलांचा स्वातंत्र्य चळवळीतील सहभाग, पृ. 179
19. कित्ता पृ. 80
- ३
20. याम येडेकर, भारतीय स्वातंत्र्य लढयातील स्त्रियांचे योगदान पृ. 329, महाराष्ट्र, मंगला येडेकर, कोल्हापूर 2007
21. आश्टी स्वातंत्र्य संग्राम पृ. 49
22. बैस डॉ. विरेन्द्र गोपालसिंह, वर्धा जिल्हयातील स्वातंत्र्य आंदोलनाचा इतिहास, पृ. 52, नागपूर 2005
23. कित्ता पृ. 54
24. फाटक न. र., "स्वातंत्र्य संग्राम सैनिक चरित्र कोश" (विदर्भ विभाग) खंड 1, पृ. 527, प्रकाशन 1971
25. अनिल डॉ. गोडबोले, भारतीय स्वातंत्र्याचा लढा, पृ. 220, उन्मेश प्रकाशन, पुणे-1998.
26. वर्धा जिल्हयातील स्वातंत्र्य आंदोलनाचा इतिहास पृ. 69
27. कित्ता.
28. आश्टीचा स्वातंत्र्य संग्राम पृ. 112
29. कित्ता, पृ. 116-117
30. काळे पुरुशोत्तम, अनसूयाबाई आणि मी, पृ. 210-211, व्हिनस प्रकाशन पुणे-1962
31. कित्ता, पृ. 214
32. कित्ता पृ. 213, 214